Mesele

KİTAP DERGİSİ ŞUBAT 2008 SAYI 14 FİYATI 4 YTL

ABD'deki Kriz, 'Operasyonlar'la Aşılamayabilir

Hayri Kozanoğlu

Arundhati Roy:
STK Yapmacıklığı Değil, Gerçek Mevzi Mücadeleler

Beral Madra'yla Söyleşi:
Bizim Post-Sovyet Durumu İzlememiz Lazım

Yeni Yüzyılda Milletler ve Milliyetçilik
Eric Hobsbawm

40. Yıldönümünde 1968: Dünyayı Değiştiren Yıl
Tarık Ali

"Jean Paul Sartre'a Aşk ve İlham Veren Kadın Yazar Simone de Beauvoir"
Müslüm Yücel

Mübadelenin Mazlum Misafirleri
Damla Demirözü

12 Eylül Cezaevleriyle İlgili İlk Görsel Yapıt: "Eylül Karanlığından"
Ragıp Zarakolu

Cumhuriyet Modernleşmesinin Kadın Tanığı Halide Edib
Müge Karahan

ISSN 1307-2145

İÇİNDEKİLER

4-5	**HRANT İÇİN, ADALET İÇİN**	
6-8	**STK YAPMACIKLIĞI DEĞİL, GERÇEK MEVZİ MÜCADELELER...**	*Arundhati Roy (Söyleşi: Osman Akınhay - Maral Jefroudi)*
10-11	**BENİM YAZARIM: MEHMED UZUN**	*Selim Temo*
12-18	**ABD'DEKİ KRİZ, 'OPERASYONLAR'LA AŞILAMAYABİLİR**	*Hayri Kozanoğlu (Söyleşi: Görkem Doğan - Foti Benlisoy)*
20-23	**YENİ YÜZYILDA MİLLETLER VE MİLLİYETÇİLİK**	*Eric Hobsbawm*
25-27	**40. YILDÖNÜMÜNDE 1968: DÜNYAYI DEĞİŞTİREN YIL**	*Tarık Ali*
28-29	**68 RUHU'NA VE 38 OLAYLARI'NA SİNEMADAN KÖPRÜ**	*Müjde Arslan*
30-31	**METİS 2008 AJANDASI: ÇOKEKSİKLİ 'YARATICI DİRENİŞ'**	*Handan Koç*
32-33	**12 EYLÜL CEZAEVLERİYLE İLGİLİ İLK GÖRSEL SANATSAL YAPIT: "EYLÜL KARANLIĞINDAN"**	*Ragıp Zarakolu*
34-38	**BİZİM POST-SOVYET DURUMU İZLEMEMİZ LAZIM**	*Beral Madra (Söyleşi: Bekir Tarık - Cem Erciyes)*
40-44	**"JEAN PAUL SARTRE'A AŞK VE İLHAM VEREN KADIN YAZAR SİMONE DE BEAUVOIR"**	*Müslüm Yücel*
46-49	**MÜBADELENİN MAZLUM MİSAFİRLERİ**	*Damla Demirözü*
51-54	**CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNİN KADIN TANIĞI, HALİDE EDİB**	*Müge Karahan*
56-59	**EBU GRAİB VE İMGELEMİN KOLEKTİF BELLEĞİ**	*Sanem Öztürk*
61-62	**PHILIP ROTH VE İÇİMİZDEKİ HAYVANLA KARŞILAŞMAK**	*Ahmet Bülent Erişti*

Mesele 9

Sayı 14, Şubat 2008, ISSN: 1307-2145 • *Editör:* Osman Akınhay • *Yayın kurulu:* Foti Benlisoy, Aykut Tunç Kılıç, Bekir Tarık • *Görsel tasarım:* Mithat Çınar • *Grafik uygulama ve mizanpaj:* Sibel Yurt • *Tanıtım-reklam-abone:* Erdem Öztop tanitim@agorakitapligi.com • *Fotoğraf direktörü:* Faruk Hacıhafızoğlu • *Sahibi:* Agora Kitaplığı Basım Yayım Tanıtım Ltd. • *Sorumlu yazı işleri müdürü:* Aykut Tunç Kılıç • Kapak fotoğrafı: Stefo Benlisoy • *Baskı:* İdil Matbaacılık, Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol Sanayi Sitesi, No: 81/19 Topkapı-İstanbul, Tel: (0 212) 674 66 78 - 501 98 56 • *Dağıtım:* Kadir Fırat • *Yurtiçi abone ücreti* 50 YTL, *yurtdışı abonelik* 70 USD ya da 50 Euro'dur. • *Hesap numaraları:* İş Bankası: Parmakkapı Şb. 1042-0625577 ya da Garanti Bankası Ortaköy Şb. 135-6298941 *Dolar için:* İş Bankası: Parmakkapı Şb. 1042-0151865, *Euro için:* 1042-0151870 • *Yönetim yeri:* Agora Kitaplığı Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. Osmanlı Yokuşu, Muhtar Kamil Sokak, Basmacı Han, No: 5/1, Taksim/İSTANBUL • *Telefon:* (0 212) 243 96 26-27 Fax: (0 212) 243 96 28 • *e-posta:* mektup@meseledergi.com • *Basım yeri ve tarihi:* İstanbul, Şubat 2008 • **YEREL SÜRELİ YAYINDIR • AYDA BİR YAYINLANIR**

Mübadelenin Mazlum Misafirleri

Damla Demirözü

Tarihte yaşanan ilk zorunlu göç, Türk ve Yunan heyetleri arasında 30 Ocak 1923 günü Lozan'da imzalanan 'Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol' uyarınca resmiyet kazandı. Yaşanan göç ve mübadele sonucu yaklaşık 1 milyon 600 bin insan doğup büyüdükleri coğrafyadan farklı bir yerde yaşamak zorunda kaldı. Savrulan bu hayatlar, coğrafyada yaşanan büyük ve sarsıcı değişiklikler, yakın zamana değin toplumsal hafızamızın 'anlatmama'yı[1] tercih ettiği konulardan biriydi. Bölge insanı ve tarihi açısından ifade ettiği öneme karşın mübadele/göç, toplumsal hafızamızın bir parçası olmamıştı. Son yirmi yıldaysa mübadele/göç, mübadiller/göçmenlik üzerine yazılan Türkçe romanların, araştırma ve anı kitaplarının sayısının giderek arttığını söyleyebiliriz.

1922 öncesi 'Türkler' ile 'Yunanlılar'ın beraber yaşadığı hayat hakkındaki ilk anlatılar ömrümüze sanırım edebiyat yoluyla girdi. Aydın doğumlu (1911) Dido Sotiriyu'nun ilk defa 1962 yılında Yunanca olarak yayınlanan, orijinal başlığı *Ta Matomena Homata* (Kanlı Topraklar) başlıklı romanıyla. *Kanlı Topraklar*, Atilla Tokatlı tarafından Fransızca'dan çevrilmiş, Yunanca basıldığı ilk tarihten sekiz yıl sonra, 1970 yılında, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* başlığıyla Türkçe'de yayınlanmıştı.[2] İkinci başlıkla farklı bir geçmişe duyulan özleme, hasrete gönderme yapıldığı aşikârdır... Türkçe başlıkta hissedilen itinalı ve metnin bütününe aykırı düşmeyen yorum farkına rağmen, çevirmen ve yayınevi 1982 yılında yargılanmış, ama aynı yıl Dido Sotiriyu'ya verilen Abdi İpekçi Barış Ödülü'nün ardından 'dava düşmüştü'! Bugün *Kanlı Topraklar* Yunanistan'ın sürekli basılan ve en çok satan romanları arasındadır. *Benden Selam Söyle Anadolu'ya* da Türkiye'de yasaklı olduğu kısa süre hariç, basıldığı günden itibaren Türk okuyucusuyla en çok buluşan romanlar arasındadır.[3]

Yunan edebiyatının aksine, göç, göçmenlik ve mübadele gibi konuların 1980'lere kadar Türk edebiyatının ana konularından biri olmadığını söyleyebiliriz. Hatta 1920'li ve 1930'lu yıllarda göçmenlik ve mübadele/göç romanların ana konusunu oluşturmaz. Konuya ilişkin atıflar dahi bir hayli azdır; örneğin Aka Gündüz, *Dikmen Yıldızı*'nda Rumların gidişini olumlu bir gelişme olarak yorumlar.

Reşat Nuri Güntekin'in *Ateş Gecesi* (1942) ise *Dikmen Yıldızı*'yla taban tabana zıt bir yaklaşım sergiler. Roman kahramanı göçmüş eski komşularını (Rumları/Yunanlıları) özler. Karakter olarak birbirinden farklı ama ortak yanları neşeli, dışa dönük hayatları olan bu insanların gidişinden dolayı bir tür yokluk, eksiklik yaşar. Rodos'tan gelen Müslüman/Türk mübadiller, sürdürdükleri hayat ve konuşma şekilleriyle gidenleri hatırlatırlar, olumlu insanlar olarak betimlenirler. Sabahattin Ali'nin *Çirkince*'sinde (1947) devletin, gelen mübadillere olan ilgisizliğine serzeniş vardır. Yakup Kadri'nin *Panoroma* (1953) başlıklı romanındaysa Anadolu'dan giden göçmenlere değil, Balkanlar'dan gelerek Anadolu'ya yerleşen göçmenlere kısaca değinilir.[4]

Açıkça belli olduğu üzere, Türk edebiyatında yaşadıkları göçün sonrasında eserler veren göçmen yazarlardan söz edemeyiz. Dahası göç, göçmenlik ya da mübadele, yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında ağırlıklı olarak işlenen konular arasında değildir. Bu durumun tek istisnası, ayrılmak zorunda kaldığı Makedonya ve Makedonya'yla yitirdiği çocukluk yılları hakkında yazan Necati Cumalı'dır. Cumalı, *Yağmurlar ve Topraklar* (1973) ve *Makedonya* (1976) adlı kitaplarında yaşamak zorunda kaldığı göçü ve çocukluk yıllarını anlatır.

Ben 1922-1923 yıllarının Türk toplumsal hafızasında göç ve mübadele gibi konularla özdeşleşmemesinin bazı sebepleri bu-

Damla Demirözü Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Yunan Dili ve Edebiyatı'nda öğretim görevlisidir. İletişim Yayınları tarafından yayımlanan *Savaştan Barışa Giden Yol Atatürk-Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri* başlıklı kitabı kaleme almıştır (2007).

lunduğu kanısındayım. Her şeyden önce 1922-1923 yılları Türk anlatısı ve toplumsal hafızasında yeni ve mutlu bir başlangıcı simgeler: Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtuluşu ve kuruluşu. Ama gene de göç ve mübadele gibi konuların, ilk dönem Türk anlatısında neden yer bulmadığı, neden 'kayıp memleketler'e dair roman ya da anı külliyatı oluşmadığı araştırılmaya değer bir konudur. Bu 'suskunluğun' sebebi olarak, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'nun Türklüğüne yapılması gereken vurgunun, göçmenlerin Misak-ı Milli yüzünden kendilerini 'kayıp memleketler' ve göç gibi konularda ifade edememelerinin de etkisini göz önüne almak gerekir.

Yunanistan'da bugün 'nea', 'yeni' önekiyle başlayan pek çok semt bulunmaktadır. 'Nea'ların ardındanysa, Anadolu'da yaşamış oldukları eski memleketlerinin adı gelir, Nea Smyrni/Yeni İzmir, Nea Karvali/Yeni Gelveri, Nea Prokopi/Yeni Ürgüp gibi... Türkiye'deyse 'nea'lar yoktur. Türkiye'ye gelen göçmenlerin kırsal kökenli olmaları, yazılı kültüre uzak olmaları, Osmanlıca veya Rumca yazmış olabilecekleri için yazılanların bir sonraki nesil tarafından okunup değerlendirilememiş olması, bu konuda var olan anlatı eksikliğinin bir başka sebebi olabilir. Elbette, *Megalo İdea* konusunda Türkiye'de oluşan resmi anlatının rolünü de burada unutmamak gerekir. Bilindiği gibi, Yunan ordusunun Anadolu'ya gelişiyle sonuçlanan olaylar örgüsü için genellikle, yanlış olmasına rağmen 'Megali İdea' yerine 'Megalo İdea' terimi kullanılır.

Araştırmacı Samim Akgönül, 'Megalo İdea'nın yanlış kullanımında var olan ısrarı iki sebeple açıklar. Bunlardan ilki, bilgisizliktir. İkincisiyse, 'kasıt'. Akgönül, yanlış kullanım konusunda sezinlediği 'kasıtlı' yaklaşımı şu şekilde ifade eder: "Çünkü günümüz Türkçesinde megalo'nun ister istemez çağrıştırdığı tek kelime 'megalomani'dir. Yani, bu kullanım hem aşağılayıcı hem de alaycıdır. [...] Kesinlikle bir yazım hatası (!) olduğuna inanmıyorum."[5]

Hiç kuşkusuz, 'Megalo İdea'ya yüklenen bu olumsuz, genelleyici ve küçümseyici bakışın kısırlığı yüzünden önemli bir perspektif gözden kaçırılmaktadır. Yaşadıklarımızı değişen Avrupa tarihi içinde değerlendiremiyoruz. Doğu'ya gelen milliyetçilik akımının Osmanlı İmparatorluğu içinde yarattığı etkiler ve değişiklikler, 'Megalo İdea'nın hissiyat dünyamızda yarattığı çalkantı ve infial nedeniyle anlaşılmaz ve görülmez oluyor. Ve sahneye Yunanlıların 'ötekiliği' yüzünden yıkılan Osmanlı devleti ve Yunanlıların yayılmacılığından dolayı yaşanan kötü olay silsileleri giriyor.

***

1980'li yılların ikinci yarısından başlayarak Türk edebiyatında mübadele/göç konuları giderek daha çok işlenmiştir.[6] Özellikle 1990'larda mübadele ya da 1922 öncesi Türklerle Yunanlıların bir arada yaşadığı farklı bir geçmişi anlatan pek çok roman, araştırma ya da anı kitabının Türkçe'ye çevrildiğini söyleyebiliriz.[7] Sanırım bu çevirilerin okuyucuyla buluşmasında Belge Yayınları ve Marenostrum dizisinin inisiyatifi ve önemli katkıları bulunduğunu özellikle vurgulamak gerekir.[8] Anlaşılacağı üzere, mübadele konusu, mübadillerin 'yeni' topluma kaynamaları ve intibak etmeleri, Türkiye'de toplumsal tarih nesnesi olarak görece yeni ortaya çıkmış bir konudur. Türkiye'nin toplumsal yapısında gerçekten dönüm noktası olan bu olay ve sonrasındaki kimlik arayışları, daha çok hümanist, kendini toplumsal sorunlara karşı 'borçlu' hisseden araştırmacılar tarafından incelenmiş, resmi söyleme, 'yekpare ulus' söylemine bir nevi muhalefet penceresi aralanmıştır. Elbette zaman zaman nostaljik ekolün (Beyoğlu'na kravatsız girilmezdi!) ve milliyetçi ekol (Rumlar ülkelerine gitti, Türkler ülkelerine geldi) konuya eğildiği olmuştur. Ancak konuyla ağırlıklı olarak uğraşan ana akım, daha çok hümanist, sol diye nitelendirilebilecek kesimden oluşmaktadır. Marenostrum da bu akımın en önemli temsilcilerindendir.

1990'lı yıllardan başlayarak Türkiye'de, yalnızca mübadele/göç konusunda değil, Yunanistan konusunda da pek çok eserin, hatta her tür Yunan müziğinin büyük ilgi gördüğünü söyleyebiliriz. Bu ilginin bir sebebi, 'öteki'ni anlama, bir başka sebebiyse resmi anlatının bize sunduğu 'öteki'ne dair farklı yorumlara ulaşabilme, hatta alternatif bir 'öteki' yaratma çabası olabilir. Bir diğer sebep olaraksa, belki de 1997 yılında İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun yarattığı olumlu iklim ya da 1999 depremlerinin Türk ve Yunan ilişkilerine getirdiği yeni boyuttur. Depremler nedeniyle hem Türkiye'de hem de Yunanistan'da 'öteki'nin tarihin içinden gelen bir 'öcü' ve tehdit olmadığı, aksine eti ve kemiğiyle insan olduğu ve acı çekebildiği görüldü. 'Öteki' ve ona ait kültür değerlerine yaklaşımımız değişti, 'öteki'ni merak eder olduk; tanımak ve belki de anlamak istedik. Değişen psikolojik ve toplumsal ihtiyaçlarımıza göre kurguladığımız 'biz' kimliğinin 'öteki'si de, yeni oluşturulan 'biz'e paralel olarak bir değişim geçirmeli, yeniden kurgulanmalıydı.

Kemal Arı'ya ait doktora tezinin, *Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*[9] başlığıyla 1995 yılında yayınlanmasıyla, nihayet Türkiye'ye gelen göçmen ve mübadiller hakkında yapılmış ayrıntılı bir çalışmaya kavuştuk. Mübadillerin/göçmenlerin iskânının Türkiye açısından ne kadar büyük bir sorun teşkil ettiğine dair bilgimiz oldu. Göçmenlerin iskân sorununun çözümü için yapılan girişim ve tartışmaları resmi belgelere, ayrıntılıca yapılmış bir araştırmaya dayanarak okuduk.

Göç/mübadele, Ayhan Aktar'ın yazdığı *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* (2000)[10] başlıklı kitabın değindiği konulardan yalnızca biriydi. Bu kitap sayesinde Türkiye ve Yunanistan'ın 1920'li ve 1930'lu yıllarda geçirdiği toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimleri okuduk. *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, okunduğu ilk andan itibaren olaylara hem yakından hem de uzaktan, ama mutlaka insancıl bakışı, aktardığı çarpıcı metinler ve alıntılar sayesinde okuyucuyu etkileyen bir araştırma niteliğindedir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan değişimleri ve milliyetçiliğin bu değişimin üzerindeki etkilerini okuyucuyla paylaşır. Kullanılan dilde bir suçlu, bir kötü, bir 'öteki' arama gayreti olmadığı gibi, olayları güzelleştirme ya da çirkinleştirme gayreti de yoktur! Bu kitap, mübadeleyi/göçü ve yakın dönem Türkiye-Yunanistan tarihini, ilişkilerini anlamak, anlamlandırmak isteyen her okuyucunun gözünde hiç kuşkusuz önemli bir kaynaktır.

Türkiye'de 'mübadele/göç' konusunda sistemli olarak araştırma yapabilecek nitelikteki ilk kurumsa, 30 Kasım 2000 yılında İstanbul'da kurulan Lozan Mübadilleri Vakfı'dır. Lozan Mübadilleri Vakfı sayesinde, tıpkı 1930'larda Yunanistan'da kurulan Küçük Asya Araştırmaları Vakfı gibi, mübadillerin, göçmenlerin hem kaybolmakta olan 'evrakı', hem hatıraları, hem de çeşitli bilimsel araştırmalar kendilerine bir tür yuva buldu. www.lozanmubadilleri.org.tr adresine hızla şöyle bir baktığımızda dahi Türkiye'de giderek daha popüler hale gelen göç/mübadele konusunun kendine kurumsal bir çatı bulduğu sonucuna varabiliriz: Müfide Pekin ve Çimen Turan tarafından 2002 yılında

Dido Sotiriyu

yayınlanan *Mübadele Bibliyografyası*, gerek Türkiye'de gerekse Yunanistan'da mübadele/göç konusunda yapılan çalışmalara dair ayrıntılı bilgiler içermektedir. Vakıf, Mübadele'nin 80. yılında Türk ve Yunan araştırmacıların katılımıyla *Yeniden Kurulan Yaşamlar: 80. Yılında Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi* başlıklı bir sempozyum da düzenledi. Az sonra değinileceği gibi, bu bildiriler 2005 yılında Bilgi Üniversitesi tarafından kitap olarak yayımlandı. LMV, pek çok araştırma ve etkinliğin yanı sıra *Belleklerdeki Güzellik: Mübadele Türküleri* adlı bir CD hazırladı. Dahası, kaybolmakta olan bir kültürü belgeleyen *Girit Mani, Atasözü, Deyim ve Tekerleme* başlıklı bir kitabın ortaya çıkmasında etkili oldu.[11]

Türkiye'de göç/mübadele konusu birinci kuşak göçmenlere oranla ikinci, hatta üçüncü kuşak tarafından giderek daha fazla işleniyor. Üçüncü kuşak göçmen olan Mehmet Ali Gökaçtı'nın Yunanistan hakkında yazdığı inceleme kitabının başlığı bu konuda yaşanan yaklaşımı özetler gibidir: *Geographika. Yani, Yeniden Keşfedilen Yunanistan.*[12] Bazı sosyologların da belirtmiş olduğu gibi, birinci kuşak göçmenler meşru kabul edilmek için herkesten daha çok 'yerel' gözükmeye çalışmışlar ve göçmenliklerini saklamışlardır. İkinci kuşak 'unutma'yı yeğlemiştir. Hatırlamayı ve anlatmayı isteyenlerse kendini güvende hisseden üçüncü kuşaktır. Üçüncü kuşak göçmen olduğunu, göçmenlik ve geldiği yer yüzünden hissettiği çekincelerini de kitabına aktaran Gökaçtı ve kitabının başlığı, 'yeniden keşfedilen' kuşakların göç konusunda nasıl davrandığını gayet çarpıcı biçimde temsil etmektedir.

Mübadele/göç yalnız edebiyat ve araştırmalarda değil, Türk sinemasında da 'keşfedildi'. Feride Çiçekoğlu'nun *Suyun Öte Yanı* adlı romanından uyarlanarak Tomris Giritlioğlu tarafından çekilen, romanla aynı adı taşıyan film, 1991 yılında gösterime girdi. Film iç içe geçmiş göçmenlik acılarını anlatmaktaydı: farklı kimliği yüzünden çocukluğunun toprağından ayrılmak zorunda bırakılanlarla, farklı düşünceleri nedeniyle darbelerin sürgün ettiklerinin acılarını. İçerdiği insancıl yaklaşım, olayları okuyucusuna anlatırken kurduğu samimi dil, milli hassasiyetleri ve kaygıları aşan kimlik arayışları, sürülenlerin, haksızlığa uğrayanların hayat hikâyelerini anlatan *Suyun Öte Yanı*, okuyucusunun olduğu gibi seyircisinin de kalbini kazandı.

2004 yılında yönetmenliğini Uğur Yücel'in yaptığı *Yazı Tura* filmi, farklı gibi duran ama birbirini tamamlayan iki hikâyeden oluşuyordu. Bu hikâyelerden ilki, İstanbullu bir ailenin mübadeleden çok sonra yaşadığı bir göçün yarattığı acıyı anlatıyordu. Diğeriyse yaşanması muhtemel bir diğer göçün sancılarına odaklanıyordu. 2004 yılı sonlarında, Yunan edebiyatından Türkçe'ye çevrilen Yorgos Andreadis'in *Tamama* adlı biyografisinden esinlenerek çekilmiş bir başka film daha gösterime girdi: Yeşim Ustaoğlu'nun *Bulutları Beklerken* adlı filmi. 2005 yılındaysa Devlet Tiyatroları'nda, belki de ilk defa, konusu yalnızca mübadele ve mübadeleden doğan acılar olan *Sevgili Hayat* adlı oyun sergilendi.[13]

Yeniden Kurulan Yaşamlar 2005 yılında Bilgi Üniversitesi tarafından kitap olarak yayımlandı. Kitap, çoğunluğu Türk ve Yunanlı araştırmacıların yanı sıra *Mübadele Çocukları*[14] adlı kitabı Türkçe'de yayınlanan Renée Hirschon'un "Neler Yitirdik, Neler Öğrenebiliriz? Lozan Antlaşması'nın Geriye Doğru İncelenmesi" başlıklı yazısını da kapsamaktadır. Üstelik bu kitap, hem Türk hem de Yunanlı araştırmacıların mübadelenin/göçün kendi milli anlatılarındaki 'resmi' ve 'gayri resmi' yerini irdeledikleri hayli çarpıcı ve sorgulayıcı başlıklardan oluşur. Sia Anagnostopulu ve Evangelia Balta, Yunan anlatısının göç/mübadeleyi nasıl yorumladığı ve bu resmi anlatı içinde 'göçmenler'e verilen görevler üzerinde dururlar. Nikos Marantzidis, göçmenlerin, özellikle de anadili Türkçe olan göçmenlerin Yunan toplumuna katılım sürecinde yaşadığı zorluklara değinir. N. Agriantonis ise yazısında yalnızca 'ötekiler'in değil, ötekilerine ait kültürel mirasın (cami, kilise, okul, vb.) da nasıl cezalandırıldığı ve korunamadığı-korunmadığını anlatır. Zeynep Ahunbay ise kültürel mirasın yeniden kullanımının kültürel mirasın korunmasını olumlu yönde etkilediğine ve Türkiye'de kalan kültürel mirasın korunması konusunda yapılan çalışmalara değinir. Kitapta Türkçe ve Yunanca'da kullanılan 'göçmen', 'mübadil' ve 'muhacir' kelimelerinin yarattığı anlam farklılıklarına da değinilmektedir. Mübadele öncesi ve sonrasında Yunanistan sınırları içinde bulunan Müslüman/Türk nüfus ve bu nüfusun kendilerini çevreleyen Yunan/Ortodoks nüfusla ilişkileri de incelenen konular arasındadır.[15]

Yine Bilgi Üniversitesi tarafından Onur Yıldırım'a ait doktora çalışması, 2006 yılında *Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü* başlığıyla kitap olarak yayımlandı. Kitapta mübadele sürecinin yaşanışı esnasında çıkan sorunlar, gelişmelerin resmi tutanaklara nasıl yansıdığı, iki ülkenin mübadele/göçü yaşayış süreçleri ayrıntılı olarak incelenmiştir. 2007 yılında mübadele/göç konusunda yayınlanan bir başka kitapsa, Cahide Zengin Aghatabay'a aittir: *Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930.*[16] Basının mübadele/göç sürecine dair yayınladığı haberlerin okuyucuya aktarılması bu kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Söz konusu haberlerin pek çoğu bugün ulaşılması, ulaşılsa da Osmanlıca bilmeyenler tarafından okunması zor kaynaklardan gelmektedir: 1923-1930 yılları arası Türk basınından.

Okuyucuya aktarılan haberler arasında ilginç olanlar da vardır, mesela halkın Rumeli'den gelen Müslüman/Türk göçmenlerini 'bağrına basması' için yapılan kampanyaları, bu kampanyalara en çok cevap veren gayrimüslim grubun Ermeniler olduğunu öğreniriz: "Gerek Vekaletin, gerek Hilal-i Ahmer'in ve gerekse basının bunca yardım çağrıları karşısında halkın ilgisinin beklendiği gibi olmadığı anlaşılıyordu. Çünkü, 8 ayda İstanbul'da toplanan yardım miktarı daha 22 bin lirayı bile geçmemişti.[17] Halkın ilgisizliğini basında çıkan şu haberler de doğrulamaktaydı. 'Şimdiye kadar gayrimüslim halktan en fazla yardım eden Ermenilerdir.'"

Öte yandan yazar, çoğunlukla Rum/Türk, Osmanlı/Türkiye/Anadolu ve göçmen/mübadil kelimelerini anakronik bir biçimde, netleştirmeden eş anlamlıymışçasına kullanmıştır. Türkiye'ye gelen göçmenlerin iskân ve iaşesine dair ayrıntılı bilgiler sunulur. Kitap okuyucuya, 1930-1960 yılları arasında Türkiye'deki bazı illerin nüfus artışında göçmenlerin etkisine dair bilgiler, 1923-1970 yılları arasında Türkiye'ye sığınan 'göçmenler' ve 'sığınanların' geldikleri ülkelere dair de birtakım istatistikler vermektedir.

Kitabın içeriği, gazete yazılarının bir tarafın sorunları ve anlatısını temsil ettiğini unutur, ya da okuyucuya hatırlatmaz. Sonunda okuyucu, Türkiye'den giden Rumların iyi şartlar altında göçmen olduklarını, Yunanistan'dan gelen Türklerinse çok çektiklerini çeşitli kereler okur (59, 71, 157, 138, 149). Bu alıntılardan

bir tanesi şöyledir: "Balıklı Rıhtımı'nda yığılan Rumları izleyen bir gazete muhabiri, yiyecek ve giyeceklerini yanlarına almış sevinçli ve mutlu Rumları ve Selanik'ten hiçbir taşınır malını getirememiş perişan Türkleri yan yana resimleyerek "Bunlardan Bir Kısmı Ağlıyor, Bir Kısmı Gülüyor3 şeklinde bir başlıkla gazetesine manşet yaparken,[18] bir diğeri "Kafileler Dün Yine Sokakları Kaplamıştır" başlığını kullanıyordu.[19] Rumların bu şekilde polis ve jandarma zoru ile gönderilmesi üzerine Karma Komisyon'daki Yunanlı üyeler komisyon başkanına bir nota vererek şikayette bulunmuşlardı. Oysa şikayette bulunması gereken bir taraf var ise o Türkiye olmalıydı. Çünkü Yunanistan mübadeleye tabi Türklere 15 gün süre tanıdığından acele Yunanistan'ı terk eden muhacirler burada aç ve perişan hale düşmüşler, sokaklarda kalmışlardı. Halbuki Türkiye'nin mübadeleye tabi Rumlara verdiği süre altı ayı geçmişti ve Türklere karşın Rumlara olabildiğince insani davranılmaktaydı."[20]

Başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, kitapta kullanılan dil, 'iyi ve mazlum biz'e karşı 'kötü ötekiler' kalıplarını sıklıkla yeniden üretmektedir. Zaten kitabın yalnızca dört sayfadan oluşan 'sonuç' bölümünde de okuyucu, mübadele/göçün milliyetçiliğin ve modernleşmenin Doğu'ya ulaşan etkisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu etkiyle geçirdiği değişim, ulus-devletlerin kuruluşu ve nüfusun homojenleşmesi yönünde atılan bir adım olduğunu değil de bir tür 'Yunan oyunu' olduğu yorumuyla karşı karşıyadır: "19. yüzyıldan beri Anadolu topraklarına sahip olmak gibi gerçekleşmesi mümkün olamayacak bir düşün (Megalo İdea) peşinde koşan Yunanistan, bilindiği üzere Türk askerinin kesin zaferi ile bu düşünü gerçekleştirememiş, bunun üzerine sahip olduğu topraklarda Rum nüfusu sayıca arttırmak ve topraklarında yaşayan Türk ve Müslüman halkı da sınır dışı ederek, Türklerden arındırılmasını sağlamak maksadıyla, karşılıklı olarak halkların değiştirilmesi fikrini ortaya atmıştı."[21]

Yazarın 2007 yılında yayınladığı bu çalışmasında mübadele/göç konusunda yapılan pek çok araştırmaya rağmen 'Megalo İdea' yanlış kullanımında ısrar etmesi, göçmen/mübadil ayrımına dikkat etmemesi, Türkler sözcüğüne karşın Rum sözcüğünü kullanmasıysa üzerinde düşünmeye değerdir.

***

1980'li yılların ikinci yarısından sonra mübadele/göç konusunda verilen eserlerin sayısındaki artışa bakarak, yakın geçmişimizin bu sarsıcı parçasının giderek daha çok anlatıldığı ve araştırıldığı sonucuna varabiliriz. Bu konular yitip giden ilk kuşakların değil, ama ikinci ve üçüncü kuşakların kaleminden çıkan araştırmalar, yazılan romanlar, anılar ve çekilen filmlerle hayatımıza girmekte, toplumsal hafızamızın bir parçası haline gelmektedir... Bu anlatılardan bazıları bazen milliyetçiliğin coğrafyamıza getirdiği değişimleri sorgularken, bazen de milliyetçiliğin gereği icabı 'haklı ve iyi bizler'/'kötü ve hain ötekiler' kalıplarını yeniden üretir.

Anlatılarda gözlemlediğimiz bu farklılıklar kuşkusuz araştırmacının okumaları ve kendisi için seçtiği kimlikle birebir bağlantılıdır. İlk kuşak tarafından olmasa da ikinci ve üçüncü kuşağın yapıtlarıyla mübadele/göçe dair anlatılar oluşmakta, farklılaşmaktadır. Kısacası, birbirinden farklı bakış açılarıyla dile getirilen anlatılar sayesinde mübadele/göç, artık toplumsal hafızamızın 'suskunluk' yaşadığı konulardan biri olmaktan çıkma eğilimindedir. ■

DİPNOTLAR

1) Çağlar Keyder, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları," *Memâlik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 118.

2) *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Atilla Tokatlı, Sander Yayınları, İstanbul, 1970.

3) Ne yazık ki Türkiye'deki yayınevleri basım sayısı konusunda geçmişte bugün olduğu kadar dikkatli değildi. Ancak söz konusu romanın en az şu üç farklı yayınevi tarafından basıldığını biliyorum: 1) *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Atilla Tokatlı, Sander Yayınları, İstanbul, 1970 (1974); 2) *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Atilla Tokatlı, Alan Yayınları, İstanbul, 1982, 1989; 3) *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, çev. Atilla Tokatlı, Can Yayınları, 2002.

4) Herkül Millas, *Crossing the Aegean*, ed. Renee Hirschon, Berghahn Books, New York ve Oxford, 2003.

5) Samim Akgönül, *Virgül*, Sayı: 107, Mayıs 2007, s. 56.

6) Akla ilk gelen eserleri şöyle sıralamak mümkündür: Fikret Otyam, *Pavli Kardeş* (1985); Salim Şengül, *Savrulup Gidenler* (1987); Ahmet Yorulmaz, *Ayvalık'ta İz Bırakanlar* (1988); Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz* (1988); Mario Levi, *Madam Floridis Dönmeyebilir* (1990); Mario Levi, *En Güzel Aşk Hikâyemiz* (1992); Feride Çiçek, *Suyun Öte Yanı* (1992); Ertuğrul Aladağ, *Andonia, Küçük Asya'dan Göç* (1995); Yaşar Kemal, *Fırat Suyu Kan Ağlıyor Baksana* (1998); Ahmet Yorulmaz, *Kuşaklar ya da Ayvalık Yaşantısı* (1999); Ertuğrul Aladağ, *Maria, Göç Acısı* (1999); İskender Özsoy: *İki Vatan Yorgunları: Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor* (2001); Yaşar Kemal, *Karıncanın Su İçtiği* (2002); Yaşar Kemal, *Tanyeri Horozları* (2003); Kemal Anadol, *Büyük Ayrılık* (2003); Ali Ezger Özyürek, *Muhacirler: Bitmeyen Göç* (2003); Mehmet Coral, *13 Eylül 1922 İzmir* (2003); Ömer Asan, *Niko'nun Kemençesi*, (2005).

7) Bu kitaplara örnek olarak aklıma ilk gelenler şunlardır: Prevelakis Pantelis, *Girit'te Bir Şehrin Hikâyesi* (1997); Stratis Dukas, *Bir Esirin Anıları* (2003); Kosmas Politis, *Yitik Kentin Kırk Yılı. İzmir'in Hacı Frangu Semtinden* (1994); Yorgos Andreadis, *Tamama* (1996); *Temel Garip. Todoron* (1998); *Neden Kardeşim Hüsnü?* (1992); *Gizli Din Taşıyanlar* (1997); *Tolika, "Bacikam Al Beni"* (1999); Maria Yordanidu, *Loksandra. İstanbul Düşü* (1990); Yoannu Yorgos *Yegane Miras* (2002); Herkül Millas tarafından hazırlanan *Ayvalık ve Venezis, Yunan Edebiyatında Türk İmajı* (1998). Yunan edebiyatından Türkçe'ye çevrilen bu kitapların yanı sıra, Louis de Bernieres tarafından İngiltere'de yayınlanan *Birds Without Wings* adlı hayli kalınca roman da, Türkiye'de konuya gösterilen ilgiden olsa gerek, 2004 yılında Altın Kitaplar'ca *Kanatsız Kuşlar* başlığıyla yayımlandı. Bu konuda Türkçe'ye çevrilen incelemelerden birkaçı şunlardır: Argiris Petronis *Hacıustalar: Akdağmadeni'nden Aridea'ya Bir Mübadele Öyküsü* (2004); Yerasimos Avgustinos, *Küçük Asya Rumları* (1997); Yorgos Nakartzas, *Anadolu Ve Rum Göçmenlerin Kökeni* (2003). Ve Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ne ait, Anadolu Rumlarının sözlü anlatılarından oluşan *Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı* (2001).

8) Marenostrum'un ilk kitabı olan *Loksandra*'nın önsözünde, yayınevinin ve çevirmenin çok kültürlülük konusunda bir tercih yaptığı bilgisi okuyucuyla da paylaşılır. "Yeni dizimiz Marenostrum'u İstanbul doğumlu, Batum'da, İskenderiye'de yaşamış, doksan iki yıllık ömrünü 1989 Kasım'ında Atina'da noktalamış olan Maria Yordanidu'nun *Loksandra/İstanbul Düşü* adlı kitabıyla başlatıyoruz. Marenostrum, Latince bir deyim: Romalılar Akdeniz'e sahiplenmiş ve onu Bizim Deniz diye anmışlardı. Bizde şimdi 'evet, bizim deniz' diyoruz, 'ama, hepimizin, bütün Akdenizlilerin ortak denizi!' Bölüştüğümüz, kavga ettiğimiz, âşık olduğumuz, öldüğümüz deniz. Bizi birbirimize sıkı sıkı bağlayan, ortak anılarla yüklü, bütün duygusal coşkunluk ve aşırılıkları barındıran deniz. Adriyatik, Ege, Marmara ve Karadeniz'i de bu koca denizin parçası sayarak, Maria Yordanidu Akdeniz'in kozmopolitizmini kendi kişiliğinde en iyi yansıtan yazarlardan biri. Dizimizde tam bir halklar cümbüşü yer alacak. Yordanidu'yla İstanbul'dan başlayan yolculuğumuz, diğer yazarlarla diğer liman kentlerine, adalara, denizi kovalayan dağlara, bazen Balkanlar'a, bazen Kafkaslar'a sıçrayacak. Taha Hüseyin, Tevfik el Hakim, Newal el Seddavi'yle Mısır'da dolaştıktan sonra, Durrell'ın Kıbrıs'ına, Korfu'suna, Kazancakis'in Girit'ine, Henry Miller'in Yunanistan'ına Sciascia'nın Sicilya'sına, Pasolini'nin İtalya'sına sıçrayacağız. Babel'le Odessa'da dolaştıktan sonra yine İstanbul'da İstrati'yle, İstanbullu Rum ve Ermeni öykücülerle olacağız. Hüseyin Erdem'in bir Kürt aşk öyküsünü, Seher Khalifa'nın Kudüs'ü izleyecek. Barselona'dan Fas'ın hüzünlü kıyılarına, sıradağlarına açılacağız. Yugoslav yazarı Danilo Kiş'le tanışacağız. Tevfik Awad'ın Tamima'sıyla Lübnan'ın karmaşık dünyasına erişirken, Ermeni masallarıyla bambaşka bir dünyayla tanışacağız. Marenostrum özel bir dizi olacak. Bizi kendimize, birbirimize tanıtacak. Bu macera okurlarımızı da sürükleyecek –R. Z."

9) Tarih Vakfı, Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

10) Belki de bu yüzden kitap, 2000 yılı bitmeden, kısa bir süre içinde dört kez yeniden basılmıştı: İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

11) Müfide Pekin ve Çimen Turan (haz.), *Mübadele Bibliyografyası: Lozan Nüfus Mübadelesi ile İlgili Yayınlar ve Yayınlanmamış Çalışmalar*, İstanbul, Lozan Mübadilleri Vakfı, 2002.

12) İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

13) Senaryo yazarı Funda Özşener'di.

14) Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

15) Bu son gruptaki makalelerden bazılarını kaleme alan araştırmacıların isimleri ve makaleleri şöyledir: K. Tsitselikis, "1923'ten Önce Yunanistan'da Müslüman Cemaatler, Yasal Süreklilikler ve İdeolojik Tutarsızlıklar"; Y. Mavromatis, "Yunanistan'da Hıristiyan Göçmenler ve Müslüman Azınlıklar: Eğitimin Milli Homojenleşmedeki Rolü"; Nükhet Adıyeke ise makalesinde Osmanlı egemenliği sürecinde Girit'te Müslüman kimliğinin oluşumunu ve bu grubun Ortodoks cemaatle olan ilişkilerine değinir.

16) Cahide Zengin Aghatabay, *Mübadelenin Mazlum Misafirleri, Mübadele ve Kamuoyu 1923-1930*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2007.

17) Kitabın 115 nolu dipnotu: *İleri*, 2 Kanunevvel 1923.

18) Kitabın 74 numaralı dipnotu: *Cumhuriyet*, 21 Teşrinevvel 1924.

19) Kitabın 75 numaralı dipnotu: *İkdam*, 20 Teşrinevvel 1924. Bu konuda ayrıca bkz. *Tevhid-i Efkar*, 20 Teşrinevvel 1924.

20) *A.g.e.*, s. 238.

21) *A.g.e.*, s. 291.